

Beata Agrell

Brukslitteratur, skönlitteratur och medkänslans estetik – betraktelse över läsarter

En lätt förändrad version publicerad i *Den litterära textens förändringar. Studier tillägnade Stina Hansson*, red. Stefan Ekman, Mats Malm & Lisbeth Stenberg, Stockholm/ Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposition, 2007, s. 87–99.

I de litteraturhistoriska grundkurserna får studenterna lära sig att skilja mellan två litterära system: det klassisk-retoriska versus det modernt-romantiska och post-romantiska. De får också lära sig att tillämpa olika läsarter beroende på vilket system texterna hänförs till: *brukslitterära* för de klassisk-retoriska texterna, och *skönlitterära* för de modernt-romantiska. I båda fallen skall texterna sättas in i sin historiska kontext, men med helt olika förtecken. Moderna läsvanor bäddar dock för dubbla anakronismer, inte bara hos studenter: att läsa 1600-talets gravdiktning som personlig bekännelse eller fråga efter 'budskapet' i modernistisk poesi. Så hur skall förhållandet mellan brukslitteratur och skönlitteratur rätteligen beskrivas från läsarens synpunkt? Den frågan skall inte besvaras här, men väl ge utgångspunkt för några reflexioner i anslutning till ett åskådningsexempel.

I det följande utgår jag från Stina Hanssons framställning av de båda litterära systemen, men dröjer något vid begreppen litterär autonomi, inlevelse och katharsis. Därefter diskuterar jag växelbruk mellan brukslitterära och skönlitterära läsarter med stöd av en litterär korttext jag använt i undervisningen: novellen »Långt lidet» i Margareta Ekströms samling *Överfallet och andra berättelser* (1963).¹

Två litterära system – och ett utomsystemiskt

Enligt klassisk-retorisk litteratursyn var texter »ett slags redskap som syftar till påverkan», skriver Stina Hansson.² Med redskapssynen sammanhängande också förställningen om den litterära texten »som någonting gjort», det vill säga »något enligt konstens regler sammansatt, som syftade till en bestämd effekt och var underordnat en bestämd funktion»: diktaren kunde jämföras med »den skicklige hantverkaren med sin redskapslåda: i denna låg, bland annat, sådant som poetikens och retorikens regler och principen om *decorum*».³

Men det var också denna redskapssyn »som ledde till att retoriken förlorade sin auktoritet på det skönlitterära området under förromantik och romantik». Ty under denna period utbildades den nya av Immanuel Kant knäsatte litteratursyn, enligt vilken dikten inte längre kunde berättigas genom sitt »bruks- eller redskapsvärde», utan enbart genom sitt värde som *konst*.⁴

'Skön' var, enligt den nya uppfattningen, bara den litteratur som stod fri från den syftesbestämthet eller det "Interesse", för att tala med Kant, som hade kännetecknat den klassiska retoriken och den litteratur som präglats av den. Den sköna litteraturen skulle vara sitt eget mål, höja sig över dagens strider och syfta till en typ av konstnjutning som filosofiskt kunde definieras som "interesseloses Wohlgefallen".⁵

Enligt den nya litteratursynen var sann dikt *autonom*, det vill säga fristående »i förhållande till företeelser som nytta, användning eller effekt», och i denna autonomi låg dess »sanna värde».⁶

Övergången från det klassiska till det moderna systemet skedde dock inte genom en inre omvandling av det förra, utan – som Stina Hansson visat – via omvägen över ett annat system, som *inte* reglerades av klassisk retorik, nämligen andaktslitteraturen.⁷ Här fanns utrymme för de personligt-subjektiva skriv- och läsarter som den klassiska retorikens *decorum* uteslöt. Men andaktslitteraturen var samtidigt i högsta grad en brukslitteratur, och i så måtto oförenlig med skönlitterära principer om

autonomi. Ändå är det dess principer om exempelvis närhet, intimitet och personlig uppbyggelse som inte sällan präglar dagens skönlitterära läsarter – både i och utanför akademien,⁸ och inte minst bland studenterna. Detta förhållande tyder på att det i grund och botten fortfarande är de klassisk-retoriska målen *docere*, *movere* och *delectare* – lära, röra och behaga – som gäller i läsningen. Men det tyder också på att kategorierna brukslitteratur och skönlitteratur är idealtyper, som inte kan renodlas i den empiriska verkligheten.

Brukslitteratur måste inte heller uteslutas från dagens skönlitterära system. I Kröners litteraturrexikon från 1989 karakteriseras *Gebrauchslitteratur* som icke-fiktionala texter, som utformats skönlitterärt, men primärt riktas på utomestetiska mål.⁹ Som exempel anförs bland annat andaktslitteratur, traktat, resebeskrivning, reportage, essä, biografi, självbiografi, dagbok. Genom sin användning av litterärt kodifierade former och grepp skiljer sig denna brukslitteratur från utomlitterära bruks-texter (*außerlit. Gebrauchstexten*) som protokoll, lagtexter, nyheter – och bruksanvisningar (får väl tilläggas).¹⁰ Vilka mål som skall räknas som utomestetiska är dock inte självklart: avgränsningen till såväl äldre tillfällesdiktning som modern tendensdiktning och engagerad litteratur är flytande, och med dagens vidgade litteraturbegrepp blir avgränsningsproblemen än större.

Vördade estetiska gränser kränktes emellertid framgångsrikt redan under den svenska högmodernismen på 1940-talet, då dess djärvaste experimentator Lars Ahlin i just andaktslitteraturen såg en förebild för det förhållande mellan författare, karaktär och läsare han ville gestalta. Det var en *förbönens estetik*, som byggde på inlevelse i och empati med textgestalterna som mänskliga öden och predikament, hur usla och frånstötande de än var skildrade.¹¹ Ahlins utgångspunkt var ett anrop i en gammal Wallinsk psalmbok: »Skynda dig, liksom för att rädda dem, och bed för dem med sådan ifwer, som hade du sjelf blifwit fattad af Guds wredes hand».¹² Förbedjaren identifierar sig alltså så starkt med sin nödställda nästa att han själv tar på sig bördan av att vara föremål för Guds vrede:

Som författare, med hänsyn till de särartade betingelser som här möter, har jag velat inta en förbedjares ställning, en gestaltare inför Gud av syndens, min värld. Jag har velat sammansmälta med mitt objekt, identifiera och solidariserat mig med detta, gestalta det hela som om det var min sak och inte objektets, som om jag och icke objektet blivit fattad »af Guds wredes hand».

Kristna människor har i alla tider i förbönen gestaltat »verklighetens hela värld av nåd och synd», de har i förbönen förlorat sig i sin nästa, solidariserat sig med nästans sak så långt att de till och med »sjelf blifwit fattad af Guds wredes hand».¹³

Denna empatiska estetik var oförenlig med gängse modernistiska konventioner, som föreskrev ett distanserat förhållande till fiktionsvärlden enligt principen att litteratur är *meta*-litteratur.¹⁴ Den var förstas också oförenlig med föreställningar om litterär autonomi på grund av sin inriktning på textens brukbarhet i »funktionsverkligheten» – det »verklighetskomplex [konstnärens] färdiga verk skall sättas in i».¹⁵ Samtidigt var det en i högsta grad *litterär* estetik, som satte djupa spår i sin samtid och inte minst i det litterära 1960-tal där bland andra Margareta Ekström verkade.¹⁶ Att litteratur inte är härmat liv, utan språk och tilltal i »ett samtals liv» – det var en grundtanke i denna sant icke-autonoma estetik.¹⁷

Autonomi, katharsis, medkänsla

Med autonomi-begreppet som vattendelare kunde den konst som produceras inom de två litterära systemen med H.R. Jauss beskrivas som *pre-autonom* respektive *post-autonom*.¹⁸ Vad som konkret ligger i föreställningen om en autonom konst är dock inte helt lätt att säga, bland annat eftersom konkretion och åskådlighet aktualiserar en referentiell dimension, som riskerar konflikt med autonomikravet. Men formalistiska begrepp som *främmandegöring* av det framställda, *desautomatisering* av läsandet och dominant *poetisk funktion* är centrala aspekter av litterär

autonomi.¹⁹ Mest radikalt har väl autonomibegreppet utvecklats hos T.W. Adorno, som tar avstånd inte bara från begrepp om estetisk nytta, utan också från varje föreställning om estetisk njutning; det är också mot hans »negativa» estetik som Jauss vänder sig.²⁰ Han förbinder Adornos estetik med en konstfientlig tradition från Platon och framåt, vilken avvisar alla sinnligt-åskådliga framställningar – även de med didaktiskt-uppbyggligt syfte; ty risken finns, att åskådligheten bara blir en njutning för sinnena, utan uppbygglig signifikans.²¹ Men enligt Jauss är denna risk försumbar, eftersom estetisk njutning²² förutsätter frigörelse från vardagen, och åskådlighet underlättar identifikation med exemplariska förebilder.²³

Estetisk njutning återgår på en estetisk erfarenhet, som alltid är *medierad* och i så måtto också är distanserad, främmandegjord.²⁴ Denna erfarenhet innefattar den i det klassisk-retoriska systemet välkända triaden *poiesis*, *aisthesis*, and *katharsis* – skapandet, förnimmandet och den identifikatoriska interaktionen med med det sålunda skapade och förnumna.²⁵ Den klassiska katharsis-modellen innefattar således den estetiska erfarenhetens första villkor: frigörelsen från den omedelbara praktiska verkligheten med hjälp av föreställningsförmågan.²⁶ Mot Adornos kritik av identifikatoriska läsarter hävdar Jauss kombinationen av distans och identifikation som villkor för estetisk erfarenhet.²⁷ Distansen infinner sig så snart läsaren börjar läsa, eftersom läsningen medierar texten och dess värld därmed objektiveras som en *annan* värld. Först när avståndet är satt blir identifikationen med denna andra värld – i dess *annanhet* – möjlig.

Mot denna bakgrund kan Jauss också hävda att den estetiska erfarenheten inte är något nytt eller modernt fenomen, utan tvärtom hörde till även pre-autonom brukslitteratur och katharsis-estetik.²⁸ Han utvecklar detta resonemang i anslutning till sin analys av katharsisföreställningens kristna omvandling. Den rening av känslorna som det aristoteliska katharsisbegreppet byggde på var inte relevant från kristen synpunkt: fruktan och medlidande var tvärtom moraliskt värdefulla känslor, ty medlidandet omvandlar fruktan till etiskt handlande just genom

sin identifikatoriska tendens att försätta jaget i den andres roll.²⁹ Detta var också poängen med det litterära *exemplum* i preautonom kultur: det var anlagt för en identifikatorisk läsart som kunde möjliggöra övergången från estetisk njutning till moraliskt engagemang.³⁰ Här visar sig också en förbindelse till andaktslitterära läsarter och Ahlinsk förbönsetetik enligt ovan.

Läsa läsart?

Det är nu dags att åskådliggöra resonemangen med stöd av Margareta Ekströms utlovade novell »Långt lidet». Vilka läsarter är texten anlagd för i sin historiska kontext, och hur förbereds läsandet i texten, givet denna kontext? Detta kan jag undersöka bara genom att själv läsa texten, vilket onekligen känns en smula besvärande. Men responseestetisk teori förser ändå med en del nyttiga synsätt, som möjliggör intersubjektiv prövning. Teorin bygger på förutsättningen om texten som *läsbar*, det vill säga som en läsbar *artefakt*. Från funktionell synpunkt förutsätter texten ju inte bara ett skrivande (talande) utan också ett läsande (lyssnande) och därmed en konkret *receptionssituation*. Till receptionssituationen förhåller sig texten redan vid sin tillblivelse, och läsningen förbereds genom olika *retoriska strategier*. Författaren är själv sin förste läsare, som Lars Ahlin påpekade i ett föredrag 1960: »Arbetsprocessen består i en serie 'givor' som utgår från skrivformernas öppna och läsformernas mer eller mindre dolda men alltid konkreta närvaro i den situation författaren lever. Att dikta består i ett samtida uppspel från två poler.»³¹ Verket förhåller sig med andra ord alltid till ett annat läsande och tolkande medvetande och förutsätter därför viss förhandsinformation och en viss förväntningsinriktning – oavsett hur individuellt eller överraskande ett nytt verk är.

Min uppgift blir då, närmare bestämt, att undersöka textens retoriska strategier visavi ett *virtuellt* – ännu inte realiserat – läsande.³² Jag måste då bland annat ta reda på vilken kulturell *referensram* texten för-

utsätter och hur texten tar denna referensram i bruk till ledning för läsandet. Referensramen motsvarar vad Jauss och andra fenomenologer kallar *förväntningshorisont*, och den är alltid historiskt situerad. De retoriska strategierna projiceras mot en viss fond av kulturella och litterära förväntningar, som framställningen anpassas till. Strategierna utformas då med stöd av en uppsättning *konventioner* som förmedlats via en *tradition* och är assimilerade i den aktuella kulturen. Därmed byggs också en viss *läsart* in i texten – »en förhandskonstruerad förväntningshorisont», som Jauss skriver – men läsarten bärs av *genren* och de föreställningar som är knutna till den.³³

Utrymmet i det följande medger ingen fullständig analys. Men jag kan försöka följa hur texten styr perceptionen, givet en viss kontextualisering. För vad är läsning? Jo, skriver Jauss, läsning är inte en godtycklig serie av subjektiva intryck, utan snarare att utföra speciella *instruktioner i en process av styrd perception*.³⁴ Att frilägga och kommentera sådana i texten inskrivna instruktioner blir då den mer begränsade uppgift jag har förelagt mig.

Studentläsning och deprivatisering

En av litteraturens egenheter, enligt Wolfgang Iser (och många med honom), är *deprivatiseringen* av det referentiella språket. Litterära texter hämtar vanligen sina objekt från den empiriska verkligheten, men berövar dem deras vanliga kontext, så att de *främmandegörs* och läsandet *desautomatiseras* – dessa tankar möter hos Sklovskij och andra formalister, men Iser sätter in dem i ett explicit fenomenologiskt sammanhang. Genom deprivatiseringen synliggörs tidigare osedda aspekter av vardagsverkligheten, och läsaren leds att själv bygga upp en bild av framställningens objekt.³⁵

Deprivatiseringen har emellertid visat sig vara ett problem för studentläsare i mina kurser.³⁶ Vid diskussion av Ekströms lätt absurdistiska novell »Långt lidet» försöker studenterna *både* naturalisera texten till en

realistisk berättelse *och* dikta vidare med mer eller mindre fantasifulla 'symboltolkningar'. Den mimetiska ramen är i och för sig enkel: historien utspelas i modern stadsmiljö och handlar om en ospecificerad »den», som råkar ut för diverse mödor och lidanden på sin väg från tillblivelse till förintelse. Dessa mödor och lidanden beskrivs i tredje person – till viss del inifrån »dens» eget perspektiv via fritt indirekt tal – oftast dock i termer av distanserade negativa jämförelser av typen »Hade den haft ögon att se med...», »Hade den haft öron att höra med...», »Hade den haft röst...», o.d. Någon explicit beskrivning av denna protagonist ges inte. Med stöd av formuleringar som »Pustade ut med pappersvingar tätt mot asfalten» kan läsaren dock gissa på att »den» är någon sorts förnimmande pappersföremål. Detta antagande styrks av följande passage:

Ojäмна, stultande steg närmade sig och något annat, trippande hudmjukt men också kloskrapande, nosvädrande. Sakta började en värme sila ned över den ur en ny himmel, luden av moln. En mjuk ljumhet spred sig. Men sedan rykande kallt. Två hårda baktassar raspade och rev, sparkade, gjorde hål. Där gapade munnar eller sår och det varma brände och sved. (s. 132)

Möjligen beskrivs här hur en hund, ledd av en gubbe med käpp, ställer sig och kissar på protagonisten, som själv upplever scenen från sitt bokstavliga underdog-perspektiv. Men gåtan *måste* inte tydas: det viktiga är inte vad som händer utan hur det *känns*, för på den punkten är texten mycket tydlig.

Trots att det uppenbart är klichén om 'livsresan' som här varierar, och berättelsens (brukslitterära) poäng går hem utan att hjältens väsensart klargjorts, så är studenterna i gemen likafullt inriktade på att få »den» att referera till något bestämt empiriskt objekt. Trots att deprivatiseringen av »den» tvingar läsarna att bygga upp objektet på egen hand, är flertalet inställda på ett mimetiskt *schema*.³⁷ Denna mimetiska begränsning medför att de irriteras av textens *ogrammatiskheter* (främmandegöringen av »den») och värjer sig mot textens *semiotisering* (för att tala med Michael Riffaterre), det vill säga mot att »den» funge-

rar som ett *tecken* snarare än som mimetisk illusion.³⁸ Detta tecken visar sig vid ytterst uppmärksam mimetisk läsning visserligen referera till en kartongbit med den välkända påskriften *Aktas för stötar* – alltså den typ av intertext som en kliché utgör och Riffaterre kallar *hypogram*. Men via ogrammatiskheterna transponeras denna kartongkliché samtidigt till ett annat beskrivningssystem,³⁹ genom vilket ogrammatiskheterna tillförs existentiell signifikans, och klichén omvandlas till en *vädjan om varsamhet*. Och eftersom denna vädjan motsägs av alla stötar och slag som »den» utsätts för, aktualiseras också dubbelmeningen i textens titel: »Långt *lidet*». Med Iser kunde vi säga säga att ett nytt »system of perspectives» byggs upp.⁴⁰

Det mimetiska schemat på en gång störs och korrigeras alltså av ogrammatiskheterna.⁴¹ Den mimetisk-referentiella sidan av texten träder då i bakgrunden och i stället förgrundas ogrammatiskheterna – som nu också framträder mot bakgrund av det korrigerade mimetiska schemat.⁴² Därmed korrigeras också systemet av perspektiv och ett nytt *tema* träder i förgrunden med tidigare perspektiv som *horisont*.⁴³ Den trots påskriften illa hanterade kartongen (tidigare mimetiskt perspektiv) framstår då som ett tecken för en existentiell livsvärld (nytt tema). Då är fortfarande den mimetiska beskrivningen signifikant, men den deprecieras, och den exakta mimetiska referensen (kartongbit med påskrift) blir sekundär. För vad som enligt Iser händer i deprecieringen är att läsaren tvingas bygga upp objektet »in a manner running *counter to the familiar world evoked by the text*», det vill säga kartongvärlden måste transponeras till en livsvärld för att texten skall bli koherent och signifikant.⁴⁴ Om nu läsaren gör motstånd mot detta 'motbyggande' – denna semiotiska korrigerings av det mimetiska schemat – är det klart att tillägnelsen av texten blir mager, både bruks- och skönlitterärt.

De flesta studenterna prövar visserligen en eller annan form av 'symbolisk' tolkning – därtill drivna av ogrammatiskheterna – men de tillämpar ingen semiotisk läsart. Eftersom den mimetiska läsarten desautomatiseras och på grund av ogrammatiskheterna inte går att genomföra fullt ut, antar studenterna att »den» måste ha en ytterligare betydelse-

dimension, t.ex. av existentiell natur. »Den» får då 'symbolisera' uteliggare, utstötta eller kvinnor (!), vilket aktualiserar etiska, sociala och andra brukslitterära värden. Men dessa värden påförs texten utifrån och förblir abstrakta, eftersom studenterna inte undersöker hur betydelseomvandlingen går till; de begrundar inte de ogrammatiska tecknen för att upptäcka hur dessa tillförs ny mening när de sätts in i det existentiella beskrivningssystemet. Studenterna gör alltså ett stort *språng* från *mimetisk läsart* till *symbolisk mening* utan att genomföra den *semiotiska omläsning* som skulle leda dithän.

Detta är att beklaga, bland annat eftersom påskriften *Aktas för stötar* i en semiotisk omläsning framstår som ett *inkarnerat* tecken, vilket pekar mot en intressant omkastning: att tecknet blir saken och saken tecknet. Om orden *Aktas för stötar* i den mimetiska läsningen tolkas som skrivna på en lösriven kartongbit och därmed som nyckel till »dens» identitet, så framstår påskriften i den semiotiska omläsningen som *inkarnerad* i kartongbiten – som *ett* med sitt materiella underlag. Det betyder att tecknet-påskriften blir ett med saken-kartongbiten. Och eftersom saken-»den» redan på det mimetiska planet utrustats med mänskliga drag, så blir det inkarnerade *tecknet* analogt med den lidande *hjälten* i livsberättelsen, det vill säga tecknet blir saken – på en ny, både semiotisk och existentiell nivå. Texten synes, kort sagt, anlagd för både brukslitterära och skönlitterära läsarter – helst i kombination – men den hermeneutiska gåtan (»dens» väsensart) kan uppenbarligen leda bort från texten i stället för att förmedla mellan läsarterna: den kan styra upp läsarna mot teknisk rebuslösning snarare än litterär reflexion.

Tillägnelse genom distansering

Analysen av inbyggda läsarter i Ekströms novell kan drivas än längre om också möjligheten av andra intertexter än hypogrammet *Aktas för stötar* beaktas. Redan första stycket synes anspela på kända bibliska tekniker för främmandegöring:

Hade den haft ögon att se med skulle den ha märkt hur osynliga strålkastare duschade en frostklingande perrong. Ljusets ekon åkte kana längs ledningar och spår. *Hade den haft öron att höra med* skulle den ha nåtts av hårda rop ur gryningskärva strupar, knappt väckta av hett kaffe, sedan bryskt skällade av minusgraderna. (s. 131; kurs BA)

Intertexterna hittar man i Jes. 6 (profetens kallelse), Mark. 4, Matt. 13, samt Luk. 8 (Jesu utläggning av sin liknelse didaktik).⁴⁵ När Jesus i liknelsen om fyra handa sädesåkrar (liknelsen om Ordet) skall förklara varför han talar i liknelser, så är det den strategiska *förstockelsens* didaktik han beskriver. Hos Markus, som har de starkaste formuleringarna, heter det:

Och han tillade: »*Den som har öron till att höra, han höre.*» När han sedan hade dragit sig undan ifrån folket, frågade honom de tolv, och med dem de andra som följde honom, om liknelserna. Då sade han till dem: »Åt eder är Guds rikets hemlighet given, men åt dem som stå utanför meddelas alltsammans i liknelser, *för att de 'med seende ögon skola se, och dock intet förnimma, och med hörande öron höra, och dock intet förstå, så att de icke omvända sig och undfå förlåtelse'.*» (Mark. 13:9–12; kurs. BA)

Jesus säger alltså, med ett citat från Jesaja (om hur profeten skall förkunna), att han talar i liknelser *för att* de utomstående *inte* skall förstå vad de ser och hör; *så att de inte* ska omvända sig och bli räddade. Och, heter det vidare, om inte lärjungarna – de invigda – fattar *denna* liknelse (meta-liknelsen om liknelser), så fattar de ingen annan liknelse heller. Ändå – lika paradoxalt – fortsätter Jesus att berätta och förklara för dem. Och inte bara för dem, utan också för de utomstående – det är i själva verket just dem han särskilt vänder sig till: *för att* just *de* skall omvända sig och bli helade. Som han säger på ett annat ställe: »Det är icke de friska som behöva läkare, utan de sjuka. Jag har icke kommit för att kalla rättfärdiga, utan *för att* kalla syndare.» (Mark. 2:17 med paralleller. Kurs. BA).

Vad går då denna förstockelse didaktik ut på? Och vad betyder det om »Långt lidet» inleds med en anspelning på den? Jag skulle gissa att det har med främmandegöring och desautomatisering att göra, det vill säga med nödvändigheten av *tillägnelse genom distansering*. I novellen framgår att »den» saknar både öron och ögon, men är bra på att förnimma, medan människorna i dess väg är utrustade med alla sinnen, men påfallande osensibla – från »dens» synpunkt.

»Dens» perspektiv är mänskligt sett främmande när det exponeras hos en kartongbit, om än med påskriften *Aktas För Stötter*. Kartongbitar är döda oting som inte kan lida och därför inte heller väcka medlidande. Men perspektivet som sådant är inte mänskligt främmande, utan tvärtom välbekant för alla: det stumma lidandet. Livsberättelsen om »den» artar sig noga besett till en passionshistoria, en Golgatavandring under mängdens spott och spe:

Efteråt ville den jämra: Sluta! Sluta! Men i stället en *vass pik* som spetsade ofödda jämmern. *Upphängd i en ljudlös punkt av rent lidande* bars den bort under boulevardens nakna träd. [---]

Förfärlig var dess sista vandring. Men *människorna brydde sig föga*. Man hoppade över den. *Spottade* på den. *Trampade* mitt i dess öppna sår. Dränkte dess *ljudlösa rop* i pladder. Man *skrattade* tills man kinkade – *allt medan den vred sig i sina plågor och hasade framåt*, rastlös bara på grund av gnagande smärta, annars in till marken trött. (s. 135)

Men perspektiven är omkastade: »den» är ett stumt, blint, dövt objekt som tycks sakna alla 'högre' mänskliga förmågor, men ändå förmår lida. Människorna däremot, med alla sina sinnesförmågor, saknar den dialogiska motsvarigheten till lidandet, nämligen inkännande, empati och framför allt *med-lidande*. De känner inte igen lidandet när de ser det, för den lidande Andre är i detta fall av fel sort, lider inte på det rätta sättet, med de rätta uttrycken. Denne Andre är inte ens ett *Du* utan en *Den*, ett *Det* – det *inkarnerade tecken* som *Aktas för stötter* har blivit.

Berättelsen tematiserar på så vis både främlingskap och främmandegöring, samtidigt som den tillämpar en främmandegörande teknik. Ett tema som framträder med kartongbiten som *horisont* – det vill säga med

lidandesperspektivets *semiosis* som styrande för läsningen mer än kartongbitens *mimesis* – är väl just bristen på empati och medkänsla. Men berättelsens egen konstruktion gör *motstånd* mot empatiska och inlevelsefulla läsarter. Först via omvägen om distansering och reflexion kan tillägnelse av textens komplexa problematik komma till stånd. Något ditåt kan majevtikern Jesus ha menat med sina hårda ord; just detta är i vart fall den estetiska erfarenhet som Jausset sätter samman med det kristna katharsis-begreppet.

Vikten av tillägnelse genom distansering betonas också i sekulära sammanhang.⁴⁶ Jerome McGann finner rentav att frånvaron av motstånd i läsningen skapar en »transparency effect», som hämmar studenternas tillägnelse av fiktionstexter.⁴⁷ I ett svar på McGanns artikel beskriver Jeffrey Skoblow *litteraritet* som »[t]he negative capability of dwelling in uncertainties—the act of suspending ourselves there, unresolved», och denna negativa förmåga »involves writers and books and texts as well as readers and teachers equally».⁴⁸ Detta är kanske också en passande beskrivning av litteraturens *bruk*: ingen negativ estetik, men förmågan att glömma sig själv, begrunda tecknen och dröja i det ovissa.⁴⁹ Och den förmågan kan – som Stina Hansson visat – även empatiska och andaktslitterära läsarter utveckla, både inom och utom givna litterära system.⁵⁰

---

¹ Margareta Ekström, *Överfallet och andra berättelser*, Stockholm: Bonniers, 1963, s. 131–136. Ekström (f. 1930) debuterade 1960 med samlingen *Aftnar i St Petersburg*, och blev redan då en hyllad novellist. Se vidare Birgitta Ahlmo-Nilsson, »Kvinnokamp och kvinnolitteratur», *Den svenska litteraturen 3. Från modernism till massmedial marknad 1920–1995* (1989, 1990), red. Lars Lönnroth, Sven Delblanc & Sverker Göransson, 2 rev. uppl., Stockholm: Bonniers, 1999 [ss. 469–488], s. 479; samt Lena Malmberg, »I välfärdens skugga», *Nordisk kvinnolitteraturhistoria 4, På jorden: 1960–1990*, red. E. Möller Jensen & Lisbeth Larsson, m.fl., övers. A.-M Seeberg, G. Swedrup, Bra böcker / Wiken: Höganäs, 1997 [s. 294–299], s. 297f.

² Stina Hansson, »Retorik och litteratur», *Litteraturvetenskap – en inledning*, red. Stefan Bergsten (1999), 2 utök. uppl., Lund: Studentlitteratur, 2002 [s. 159–171], s. 160.

---

³ Stina Hansson, »Texten och läsaren i ett historiskt perspektiv – Lucidors *Gilliare Kwaab*», *Texten och läsaren i ett historiskt perspektiv*, Föredrag vid nordiskt symposium i idé- och litteraturreception 1984, red. R. Granqvist, Umeå: Almqvist & Wiksell International, Stockholm, 1985 [s. 15–30], s. 27.

⁴ Hansson, »Retorik och litteratur», s. 160.

⁵ Stina Hansson, *Från Hercules till Swea. Den litterära textens förändringar*, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 39, Göteborg 2000, s. 11.

⁶ Hansson, »Texten och läsaren», s. 27.

⁷ Stina Hansson, *Ett språk för själen. Litterära former i den svenska andaktslitteraturen 1650-1720*, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 20, Göteborg 1991, t.ex. s. 16f., 26–29, 42.

⁸ Så t.ex. via feministiska och etnokritiska kulturströmningar och *the ethical turn* inom kulturvetenskaperna. Se vidare ex.vis. *Mapping the Ethical Turn: A Reader in Ethics, Culture, and Literary Theory*, ed. T.F. Davis & K. Womack, Charlottesville: University Press of Virginia, 2001.

⁹ Gero von Wilpert, »Gebrauchsliteratur», *Sachwörterbuch der Literatur* (1955), Kröners Taschenaufgabe Band 231, 7. verb. u. erw. Auflage, Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1989, s. 324.

¹⁰ Men jfr Åke Hodells tilltag att låta trycka upp en bruksanvisning för symaskinen Singer med titeln *Bruksanvisning för symaskinen Singer Victoria: roman*, Stockholm: Kerberos, 1965.

¹¹ Om förbönseestetiken, se Gunnar D. Hansson, *Nådens oordning. Studier i Lars Ahlins roman *Fromma mord**, diss., Stockholm: Bonniers, 1988, särskilt kap. 1.

¹² Detta enl. ett brev från Ahlin till Bonniers 8 juli 1939 – alltså före debuten 1943 – i anslutning till insändandet av en sedermera refuserad roman. Brevet publicerades i BLM 1960:6.

¹³ Ahlin, »Ett brev», BLM 1960:6, s. 476.

¹⁴ Se D.W. Fokkema, »A Semiotic Definition of Aesthetic Experience and the Period Code of Modernism: With Reference to an Interpretation of *Les Faux-Monnayeurs*», *Poetics Today* 3 (1982: 1) [s. 61–79], s. 73.

---

¹⁵ För funktionsverkligheten, se Lars Ahlin, »Konstnärliga arbetsmetoder» (1946), *Estetiska essäer. Variationer och konsekvens*, Stockholm: Bonniers, 1994 [s. 29–71], s. 61.

¹⁶ För det Ahlinska inflytandet se vidare Beata Agrell, *Romanen som forskningsresal/Forskningsresan som roman. Om litterära återbruk och konventionskritik i 1960-talets nya svenska prosa*, Göteborg: Daidalos, 1993, särskilt kap. 4 och 11.

¹⁷ Se vidare Ahlin om textens »böra-former» eller »gerundivum» i »Romanläsaren som estetiskt problem», *Estetiska essäer. Variationer och konsekvens*, Stockholm: Bonniers, 1994 [s.113–146], s. 120–122, 126–129, 132.

¹⁸ H.R Jauss, »Interview: Hans R. Jauss», *Diacritics* 5, (1975: 1) [s. 53–61], s. 53.

¹⁹ För främmandegöring och desautomatisering se t.ex. V. Sklovskij, »Konsten som grepp» (1917), övers. B.A. Lundberg (1970), *Form och struktur. Texter till en metodologisk tradition inom litteraturvetenskapen*, red. K. Aspelin & B.A. Lundberg, Stockholm: Pan/Norstedts, 1971, s. 45–63. För poetisk funktion och dominant, se R. Jakobson, »Lingvistik och Poetik» (1960), övers. Ö. Dahl, och »Dominanten» (1935, 1971), övers. A. Mesterton, båda i *Poetik och lingvistik*, red. K. Aspelin & B.A. Lundberg, Stockholm: Pan/Norstedts, 1974, s. 139–179 resp. 118–124.

²⁰ Jauss, »Interview», s. 59, samt »Levels of Identification of Hero and Audience», *New Literary History* 5 (1974: 2) [283–317], s. 285.

²¹ Jauss, »Levels of Identification», s. 291f. Se för denna tradition även Mats Malm, *Det liderliga språket. Poetisk ambivalens i svensk 'barock'*, Stockholm/Stehag: Symposium, 2005, s. 11f, samt kap. »Språkets hotbild» – om *perspicuitas, evidentia* och »språklig sexualskräck».

²² I estetisk njutning innefattar Jauss även negativa affekter som fasa och äckel (»Levels of Identification», s. 286f.).

²³ Jauss, »Levels of identification», s. 286; även »Interview», s. 59.

²⁴ Jauss, »Interview», s. 55, samt »The Identity of the Poetic Text in the Changing Horizon of Understanding» (1985), *Reception Study. From Literary Theory to Cultural Studies*, ed. J.L. Machor & P. Goldstein, New York & London: Routledge, 2001 [s. 8–27], s. 21. I denna senare text kommenterar och förtydligar Jauss tidigare förda resonemang.

²⁵ Jauss, »Interview», s. 60, samt »The Identity of the Poetic Text», s. 24.

---

²⁶ Jauss, »Levels of Identification», s. 286, 288.

²⁷ Jauss, »Levels of Identification», s. 285f.

²⁸ Jauss, »Levels of Identification», s. 285f., samt »The Identity of the Poetic Text», s. 24.

²⁹ Jauss, »Interview», s. 57, samt »Levels of Identification», s. 289–291.

³⁰ Jauss, »Levels of Identification», s. 294f.

³¹ Ahlin, »Romanläsaren som estetiskt problem» (tryckt först 1994 i *Estetiska essäer*), s. 133.

³² För faktiska läsningar av samma text, se Staffan Thorsons artikel i denna volym.

³³ Jauss, H. R. »Teori om medeltidens genrer och litteratur» (1968), övers. T. Andersson, *Genreteori*, red. E. Haettner Aurelius & T. Götselius, Lund: Studentlitteratur, 1997 [s. 44–83], s. 47f.

³⁴ Jauss, *Toward an Aesthetic of Reception*, trans. T. Bahti, Theory and History of Literature 2, Sussex: The Harvester Press, 1982, s. 23.

³⁵ Wolfgang Iser, *The Act of Reading. A Theory of Aesthetic Response*, (1976), Baltimore & London: The Johns Hopkins U.P. [1978] 1980, s. 109.

³⁶ Nätbaserade grundkurser i litteraturvetenskap åren 2002–2006.

³⁷ Iser, *The Act of Reading*, s. 90.

³⁸ Se Michael Riffaterre, *Semiotics of Poetry*, Bloomington & London: Indiana U.P., 1978, kap. 1.

³⁹ Se Riffaterre, *Semiotics of Poetry*, s. 12f., 23, 39f., samt 168f (not 16) om *hypogram* och *descriptive system*.

⁴⁰ Iser, *The Act of Reading*, s. 97f.

⁴¹ Iser, *The Act of Reading*, s. 91f.

⁴² Iser, *The Act of Reading*, s. 93.

⁴³ Iser, *The Act of Reading*, s. 97.

⁴⁴ Iser, *The Act of Reading*, s. 92.

⁴⁵ Jag bortser här från möjligheten av allusioner på Karl Vennbergs dikt »Om det fanns telefon», *Halmfackla* (1944).

⁴⁶ Utom Jauss och Iser enl. ovan även t.ex. Karlheinz Stierle om *quasi-pragmatic* läsart, i »The Reading of Fictional Texts», trans. I. Crosman & T. Zachrau, *The Reader in the Text: Essays on Audience and Interpretation*, ed. S.R. Suleiman & I. Crosman, Princeton

---

N.J.: Princeton U.P., 1980 [s. 83–105], s. 84f., samt P. Ricoeur, »Distansering som hermeneutisk funktion» (1973), övers. O. Holmgren, *Hermeneutik*, red. H. Engdahl m.fl., Stockholm: Rabén & Sjögren, 1977 [s. 135–151], särskilt ss. 136f., 150 om »kommunikation genom och med hjälp av distansering».

⁴⁷ Jerome McGann, »“Reading Fiction / Teaching Fiction”: A Pedagogical Experiment», *Pedagogy* 1 (2001: 1) [s. 143–165] s. 144.

⁴⁸ Jeffrey Skoblow, »Reading Fiction/Teaching Fiction/Reading Teaching», *Pedagogy* 1 (2001: 2) [s. 399–404], s. 400.

⁴⁹ Termen *negative capability* återgår på en formulering hos John Keats i ett brev till sina bröder 21 dec. 1817: »I mean Negative Capability, that is, when a man is capable of being in uncertainties, mysteries, doubts, without any irritable reaching after fact and reason.» (*The Letters of John Keats: A Selection*, ed. R. Gittings, Oxford: Oxford University Press, 1970, s. 43)

⁵⁰ Se diskussionen av Hanssons, *Ett språk för själen* i Agrell, *Romanen som forskningsresa*, s. 293f. med noter.